

Bárdos Judit

SZECESSZIÓ A POKOLBAN
MÁTYUS NORBERT „FILOLÓGIAI KÖZELÍTÉS BABITS MIHÁLY
POKOL-FORDÍTÁSÁHOZ” CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

(Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 2015. 204 oldal)

Dante életművének és fordításának kérdései ma különösképpen a figyelem középpontjába kerültek. Ebben nyilván szerepet játszik születésének hétszázötvenedik évfordulója, de az is, hogy Babits klasszikus *Komédia*-fordítása után száz évvel újabb magyar fordítások születtek. Baranyi Ferenc a *Pokol*-t fordította le, megőrizve a rimes formát. Nádasdy Ádám pedig a *Színjáték* mindhárom részét. Ő mellőzte a rímeket, abból kiindulva, hogy a rímkényszer nehezítené a gondolatok pontos visszaadását.

Aktuális tehát a kérdés, miért kell időről időre új műfordításokat készíteni a világirodalom klasszikusaiból? És miért pont az *Isteni színjáték*ból, amikor olyan kitűnő és időtálló fordítással rendelkezünk, mint Babitsé. Sok válasz van erre, mindenesetre a magyar olvasók szerencsések, mert jobbnál jobb műfordítások között válogathatnak, természetesen Babits klasszikus művét is beleértve. Az olaszok Dantét a maga régi olasz nyelvén olvassák, ahogyan az angolok Shakespeare-t régi angol nyelven hallják a színházi előadásokon.

Persze, ahogyan az eredeti művek, úgy késői fordításaik is a maguk korához kötődnek: koruk nyelvéhez, ízlésvilágához, művészi és irodalmi tendenciáihoz. Babits Dante-fordítása óhatatlanul a múlt századforduló kulturális állapotát, a dekadencia és a szecesszió művészettelfogásának jellegzetességeit tükrözi.

A fordítás kitüntetett helye – korhoz kötöttsége és ezzel dacoló időtállósága – régóta időszerűvé tette, hogy részletes, mindenre kiterjedő elemzésnek vessék alá.

Mátyus Norbert könyve Babits munkájának történeti, poétikai, filológiai, nyelvi, vers-tani aspektusait dolgozza fel, igen magas színvonalon. Pontosabban csak a *Pokol* fordításának történeti és elméleti kérdéseit vizsgálja, miközben néhol a *Paradicsom* és a *Purgatórium* problémáit is röviden érinti. Az utóbbiakról nagyon hangsúlyos helyeken szól. Idézi például a költőt, aki kijelentette: „Jelen fordítás készítője a Purgatóriumot szerette legjobban” (23. o.). Máskor, a forráshasználat kérdéseinek tárgyalása során filológiai bizonyítéknak tekinti, hogy Babitsnak nem az általa birtokolt Polacco-kiadás volt a forrása, mert egy helyen Arnaut Daniel, a híres provanszál költő sorait Polaccótól eltérően az eredeti nyelven emeli be a fordításba. Ez elég biztos adalék arra vonatkozólag, hogy egy másik forrást használt. Más esetben a költő munkamódszerének megvilágítására hoz példát a *Purgatóriumból*: néha a költő olyan képekkel dúsitja az eredeti szöveget, melyek megerősítik és kiemelik a szöveg kínálta interpretációs lehetőségeket. Ezek nem egyszerűen „félrefordítások” vagy az eredeti szöveg iránti hűtlenség esetei (persze akadnak ilyen példák is), hanem az adott szöveghely értelmezései. A *Pokol* első énekének ahhoz a helyéhez, ahol a fordítás a völgyet pincéhez hasonlítja (14. sor), ezt a kommentárt kapjuk: „A

dantei szöveg úgy állítja elének a völgyet, a hegyet, és a mögötte felemelkedő napot, hogy általuk a túlvilági vándor itt induló útjának egyes állomásait – a Poklot, Purgatóriumot és Paradicsomot – metaforizálja. Amennyiben tehát a völgy egyszerre a földalatti, valóban pinczeszerű, és a föld középpontjáig mélyülő Pokol előképe is lesz, Babits fordítása az eredeti szöveg kiegészítése marad ugyan, de teljesen jogos értelmezésként is szolgál.” (68. o.) Ez a mondat Mátyus Norbert munkamódszerére is fényt vet: míg figyelme kiterjed a fordítással és annak történetével kapcsolatos legkisebb részletekre is, ugyanakkor átfogó képe van a mű egészéről, világképéről, az értelmezés összes lényeges kérdéséről.

Visszatérve a könyv igazi témájához, a *Pokol* fordításának történetéhez (1908-tól 1912-ig), ki kell emelnünk, hogy amikor Babits elkezdte olvasni Dantét a Polacco-féle kiadásban, olasz nyelvtudása még hézagos volt, és a Dante-filológiát sem ismerte. A fiatal Babits zsengeit és első műfordításait, melyek a csak később, 1920-ban publikált *Pávatollak* című kötetben jelentek meg, illetve a később született Szophoklész-, Poe- és Baudelaire-fordításokat így jellemzi maga a költő: „Pávatollakkal ékeskedem [...]. A magyar vers volt a fontos, nem az angol, vagy a francia. Az én versem volt a fontos, nem az idegen költőé” (33. o.). Fogarasi tanár korában, itáliai útvjáról hazatérve, 1908-ban kezdte el a *Pokol* fordítását, és 1912-ben publikálta azt. Az újpesti tanárkodás újabb jelentős korszak volt: 1912-ben sokszor konzultált a kor legnagyobb magyar Dante-szakértőjével, Kaposi Józseffel és Dienes Valériával. A kézirat fizikai vizsgálata – erről még irodalomtudományi művekben is ritkán olvashatunk – arról tanúskodik, hogy a költő munkamódszere is folyamatosan változott ez alatt a négy év alatt. Eleinte sok szövegvariánssal, később viszont egyre biztosabb kézzel dolgozott, azaz szinte teljesen kész volt a fejében a szöveg, amikor leírta. Az eltelt négy évben bővül olasz nyelvtudása és szövegismerete, megismerkedik a Dantéről szól szakirodalommal, a magyar és az angol, a német, a francia és az olasz dantisztikával (például néhány problematikus esetben elfogadja Longfellow és Mestica megoldásait), és kora egyik legfelkészültebb Dante-fordítója és filológusa lesz. Immár nem a „saját verse” a fontos, hanem „az idegen költőé”, azaz igazi poeta doctusként a minél pontosabb „magyar Dante” megteremtésére törekszik. Olyannyira, hogy a korábbi magyar fordítóktól, Szász Károlytól és Angyal Jánostól átvesz sorokat, ha azokat pontosnak tartja.

A szerző részletesen tárgyalja annak okait, hogy Dante miért került már a romantika korában a figyelem középpontjába. Hegel *Estétikájában* a romantika egyik legnagyobb műeposza az *Isteni színjáték*, mert az egyediben felmutatja az általánost és az örökérvényűt. Schelling szerint is a mű ősmintaszzerű, mely az egyetlen az abszolút individualitással egyesíti. Azután sokan, Ugo Foscolótól Carlyle-ig és Benedetto Croce-ig az individuumot hangsúlyozzák, a lázadó költőt, azt, hogy a mű egyetlen igazi főszereplője a Költő. Ezért válik példaszzerűvé a mű ebben, a romantika által kezdeményezett interpretációs láncban: a benne megjelenített hatalmas ismeretanyag egy költői látomás révén és abban feloldódva mutatkozik meg. Babits maga is elsősorban lírai műnek tartja a *Színjátékot*. Vannak más értelmezési lehetőségek is: a történeti-filológiai iskola, a pozitivistá Dante-tudomány (Carducci, Scartazzini, Toynbee), mely elsősorban a műben felhalmozott ismeretanyaggal (például az allegóriák magyarázatával) foglalkozik. A XX. században vannak (pl. Papini, Pascoli, Vossler), akik újra a líraiságot hangsúlyozzák.

A magyar elméleti előzmények közül, Szauder József és Kaposi József mellett, s őket megelőzve, elsősorban Péterfy Jenő jelentőségét kell hangsúlyozni, aki szerint Dante „az első modern értelemben vett művész”, a modern melankóliát is megszólaltató költő prototípusa (102. o.). A fenti elvek alapján alakítja ki Babits a maga Dante-képét, és dolgozza fel az összes, akkor számára elérhető életrajzi, filológiai anyagot is.

A magyar források jobbára a gyakorlati problémák, a ritmus és a rímek problémáinak megoldásában segítik a költőt. A magyar hatodfeles jambus nehezen egyeztethető össze az olasz endecasillabóval. Babits nem kezeli mereven a ritmusképletet, hanem gyakran az élőbeszéd lejtését érvényesítő ritmussal él később, a *Purgatóriumban*. De a *Pokol* egésze klasszikus hatodfeles jambus. Babits a lexika, a ritmus, a retorikai alakzatok, az alliterációk és a terminológia megőrzése mellett a mondat szerkezetek megőrzésére is törekszik. Ahol azonban a magyar nyelv sajátosságai miatt nem lehet a „közmondásszerű erőt” megőrizni, különösen a doktrinális helyeken (például Aeneaszról és Szent Pálról szólva), ott az eredeti szórend elhagyása mellett dönt. A rímképletet megőrzi, anélkül, hogy mindenáron erőltetné a tiszta rímet. A ragrímek helyett sokszor használ „csengéstelen magyar asszonáncot”. Mindezen poétikai problémák megoldása során új magyar költői nyelvet teremtett, mely megtermékenyítette a magyar irodalmat, s részévé vált annak. Bár „minél nehezebben adható vissza egy szöveg a célnyelven – mondja Mátyus Babitsot idézve –, annál inkább képes az adott nemzeti irodalmat gazdagítani”. Márpedig „Danténál nehezebben fordítható auktor nincs”. (158. o.)

A magyar irodalomtörténészek, Képes Gézától Rába Györgyig, Kardos Tiborig és Sárközy Péterig, Babits Dante-fordítását általában dekadensnek tartják, mely a magyar szecesszió jegyében fogant. Ennek értékelésében vannak csak különbségek köztük. Mátyus Norbert úgy ítéli meg, hogy a dekadens túlkapások jobbára csak a fordítás első szakaszára jellemzőek. A díszítések, a színezések, a jelzők betoldása, az enjambement-ok halmozása jellemző a szecesszióra. Díszítő és szokatlan módon kombináló szóhasználat, egyfajta – kiszámított – csillogás jellemzi ezt a stílust. Kiszámított, mert Babits igényessége, precizitása hatja át a szecesszió díszítőkedvét is megőrző terzinákat, s egészében véve a *dolce stil nuovo* édességét, szenvedélyességét felidéző fordítást. Maga a szóhasználat is a szecesszióra jellemző, ahogyan többek közt a *mereng*, *bús*, *méla*, *bágyadt*, *fakó*, *balga*, *zord*, *édes* szavak gyakori használata tanúsítja. A fordítás korai szakaszára jellemző túlszínezésre egy példa: „mentre io vivo” (amíg élek) – „amíg rám borul a síri szender” (79. o.). A legjobb példa a dekadencia és a szecesszió ellentmondásosságára Babitsnál a Paolo- és Francesca-epizód. A költő Francescát beszélgetve Adyhoz hasonló nyelven a „szent” szót használja, miközben a hősnő végül is egy pokolbéli bűnös.

Bár minden művelt magyar Babits Mihály fordításában ismeri Dante *Isteni színjátékát*, nemzedékek olvasták és nőttek fel rajta, ez a szecessziós stílus, a huszadik század elejét tükröző ízlésvilág is magyarázata lehet annak, hogy sokan úgy érzik, új műfordításra van szükség.

Mátyus Norbert kiváló könyve nemcsak azoknak a figyelmét érdemli meg, akik az italianisztika és Dante iránt érdeklődnek, hanem mindazokét, akiket a XX. század elejének magyar irodalma, a Nyugat első nemzedékének költészete, s ezen túlmenően a műfordítás általános kérdései is érdekelnek.